

Danila Zuljan Kumar

ALI KOHEZIVNOST BESEDILA PREDPOSTAVLJA TUDI NJEGOVO KOHERENTNOST IN NASPROTNO?

»... kajti govor je veliko več kot samo besede in stavki.«
John Steinbeck, *Travels with Charley*

Uvod

Kohezija in koherenca sta osnovna kriterija, po katerih ločujemo besedilo kot urejeno sporočilno enoto od nebesedila, to je nepovezanega niza izrekov. Zanima nas, ali se kriterija pogojujeta, natančneje, ali kohezivno pomeni tudi koherentno besedilo in nasprotno. Toda preden se lotimo razvozlavanja problema, naj najprej definiram oba pojma. Verjetno sta najbolj poznani opredelitvi kohezije in koherence Beaugrande–Dresslerjevi iz njune knjige *Uvod v besediloslovje* (1992), ki se pri nas uporablja kot osnovni učbenik besediloslovja. Avtorja kohezijo definirata kot »načine, kako so sestavine površinskega besedila, se pravi besede, ki jih dejansko slišimo ali vidimo, znotraj niza med seboj povezane«. (Beaugrande, Dressler 1992: 12.) Koherenco pa opredelita kot »načine, na katere so komponente besedilnega sveta, to je konstelacije pojmov in relacij, med seboj dostopne in relevantne«. (13.) Poenostavljeno povedano, kohezivno besedilo pomeni besedilo, urejeno v površinski zgradbi, koherentno besedilo pa pomeni pomensko urejeno in povezano besedilo.

Kohezivnost besedila

Kohezijo v besedilu uresničujejo kohezivne vezi, ki jih vzpostavljajo kohezivna sredstva. V literaturi obstajajo različne delitve kohezivnih sredstev, vendar njihova različnost pomeni bolj njihovo različno klasificiranje kot pa dejansko različne vrste.¹ Sama kohezivna sredstva delim na: sredstva, ki vzpostavljajo referenco; sem prištevam zaobljike, elipso zaobljike, ponovne in delne ponovne pojavitve, medleksemska razmerja (sopomenske, protipomenke, nadpomenke in podpomenske) ter parafrazo; nadalje paralelizem, elipso, junkcijo in tematsko progresijo; med sredstvi, ki podpirata kohezijo, pa prištevam še intonacijo in glagolski čas.

Med besedami in izreki v besedilu navadno obstaja več kohezivnih vezi. Te se lahko pojavljajo tudi na večje razdalje. Razdalja med prvo omembo referenta in drugo je, seveda če ne obstaja možnost referenčne dvoumnosti, lahko, denimo, v romanu celo poglavje.

Kohezivne vezi v besedilu so pomembne zato, da sprejemnik lahko ustrezno sprejme in interpretira besedilo. Njihova naloga je olajšati sprejemnikov trud pri vgrajevanju novih informacij v njegovo uskladiščeno védenje. Zato lahko pomanjkanje kohezivnih vezi posledično oteži vzpostavljanje besedilne koherence. Toda ali je prisotnost kohezivnih sredstev v besedilu že zadosten pogoj za razumevanje besedila? Ali je prisotnost kohezivnih vezi že dovolj za to, da bo sprejemnik besedilo razumel kot koherentno celoto? Poglejmo na primeru. Vzemimo si del kitice iz Prešernove prepesnitve slovenske ljudske pesmi *Od lepe Vide*. (Prešeren 1998: 285.)

¹ Glej Beaugrande, Dressler 1992, Halliday 1976, Verschueren 2000.

*Črn zamor'c ji reče ino pravi:
 »Če doma jim dobro ni, žerjavi
 se čez morje vzdignejo; ti z mano
 pojdi srčno si ozdravit rano!
 Kaj ti pravim, pote, Vida zala!
 je kraljica španska me poslala.«*

Odlomek je koheziven: to potrjujeta dve kataforični besedilni vezi (med zaimkom *ji* in *Vida zala* ter med zaimkom *jim* in *žerjavi*), raba konektorja *če*, ki signalizira pogojnost, in ponovna pojavitev (*pravi, pravim*). Toda ali je tudi koherenten? Če hočemo odgovoriti na to vprašanje, si moramo najprej odgovoriti na nekatera druga vprašanja. Kdo je Vida zala? Kdo je zamorec? Zakaj zamorec uporabi metaforo o žerjavih? Za kakšno srčno rano gre? Odgovori presega kohezivnost besedilnega odlomka in zahtevajo v prvi vrsti poznavanje celotne pesmi in zgodovinskega ozadja balade o mladi ženski, ki zaradi objokovanja odločitve, da se je poročila s starim, zdaj bolehnim možem in zdaj tudi bolnim otrokom, nasede tujcu, potem pa se kesa in hrepeni po domu in otroku.

Primer nam dokazuje, da ustrezna raba kohezivnih vezi še ne zagotavlja razumevanja pomena določenega besedila ali njegovega odlomka. Nujno je poznavanje teme besedila in izvenbesedilnega konteksta. V našem primeru je tema skušnjava, odločitev in kesanje mlade matere, izvenbesedilni kontekst pa tvorijo podatki, da gre za pripovedno pesem, predvidoma nastalo na slovenskem ozemlju (čeprav je motiv znan tudi pri nekaterih drugih evropskih narodih), neznanega avtorja (tukaj sicer v Prešernovi prepesnitvi), ki se je v zgodovini ohranjala v ustnem izročilu.

Koherentnost besedila

Koherentno besedilo je tisto, ki ima svoj smisel, oziroma tisto, ki ga sprejemnik prepozna kot smiselno. Ali je smiselnost mogoče doseči brez uporabe kohezivnih vezi? Poglejmo preprost primer. *Dojenček je kar naprej jokal. Tina od utrujenosti ni imela dovolj mleka.* Med izrekoma ni nobene eksplicitne kohezivne vezi. Pa vendar sprejemnik besedilo lahko razume kot koherentno, ob predpostavki seveda, da inferira neeksplicitirano propozicijo oziroma manjkajočo vez *Tina je dojenčkova mama* in ob predpostavki, da njegovo splošno védenje o svetu vključuje tudi konvencionalizirano védenje o situaciji, to je, da lahko zaskrbljenost zaradi dojenčkovega joka pri materi povzroči izgubo mleka. Izreka seveda lahko pomensko interpretiramo tudi drugače, npr. Tina ni dojenčkova mama, ampak le njegova dojilja. Vendar navadno sprejemnik upošteva princip t. i. pričakovane normalnosti o diskurzivni temi,² po katerem bo v nizu možnih interpretacij izbral najverjetnejšo, to je v tem primeru, da doji mama, torej da je Tina dojenčkova mama. Če je sprejemnik sposoben zapolniti manjkajoče vezi, potem bo to sporočilo zanj koherentno.

Pa si pogledajmo še primer iz vsakodnevne konverzacije.

Fant telefonira svojemu dekletu in ga vpraša: »*Labko pridem jutri?*« Dekle, ki je užaljeno, ker ga je cel dan čakalo, na koncu pa dočakalo le njegov telefonski klic, mu užaljeno zabrusi: »*Kaštròn,*«³ in telefon odloži. Med izrekoma ni nobene kohezivne vezi, pa vendar lahko rečemo, da sta koherentna. Sprejemnik, to je fant, ki mu je odgovor namenjen, zelo dobro razume, da naslednji dan svojega dekleta nikakor ne bo videl. Toda ali sta izreka koherentna vedno, to je, ali bi v spremenjenem kontekstu ohranila

² Glej Van Dijk 1992: 99.

³ V primorskih narečjih *koštrun*, ki se v tem primeru uporablja v slabšalnem pomenu za moškega.

koherentnost? Recimo, da je drugi izrek odgovor profesorja študentu, ki zamuja na dogovorjeno pogovorno uro, medtem ko ga profesor že celo uro čaka, zdaj pa sprašuje, ali lahko pride naslednji dan. Če upoštevamo dejstvo, da gre za formalni govorni položaj med udeležencema konverzacije, ki sta po svojem položaju v družbi neenaka, potem je s pragmatičnega stališča odgovor popolnoma neustrezen in zato nekoherenten. Koherenten odgovor bi denimo bil *Jutri žal ne bo šlo*.

Niz izrekov *Lahko pridem jutri? Jutri žal ne bo šlo* ni koherenten samo zaradi leksikalne vezi, čeprav ponovna pojavitev leksema *jutri* gotovo vzpostavlja trdno kohezivno vez, ampak predvsem zaradi izvenbesedilnega konteksta, v katerega je besedilo vsidrano, to je pogovor med nadrejenim in podrejenim v formalnem govornem položaju na fakulteti.

Prav dokazi iz resničnih konverzacijskih besedil nas napeljujejo k razlikovanju med kohezijo in koherenco, saj so mnoga govornjena besedila koherentna kljub odsotnosti kakršne koli kohezivne vezi. Pogoj za to, da so koherentna obema oziroma vsem udeležencem diskurza pa je, da imajo ti enako ali vsaj primerljivo splošno védenje o svetu. Da je to nujen pogoj za uspešno vzpostavitev besedilne koherence, lahko vidimo na primeru govorcev, ki prihajajo iz različnih kulturnih okolij. Komunikacija med njimi namreč lahko spodleti kljub aktivnemu obvladanju jezika sporočanja, in sicer zato, ker ni skupnega védenja, oziroma, ker je njihovo splošno védenje o svetu tako različno. Kot se antropologi srečujejo z nerazumevanjem nekega obreda v določeni kulturni skupnosti kljub poznavanju njenega jezika, tako se tujec lahko sreča s problemom, da sicer razume besede, toda ne razume pomena šale v nekem jeziku. Prepoznavanje besed, toda nerazumevanje tega, kar je sporočeno, je tipičen primer nepoznavanja nekega v sicer drugi kulturni skupnosti skupnega védenja, na katerem sloni razumevanje šale. Vzemimo primer pred časom zelo razširjenega dovtipa: *Danes zjutraj so na srbskem radiju povedali naslednje: »Albanija je za obrambo svoje meje s Kosovim tja poslala oba svoja tanka.«* Zato, da sprejemnik izrek prepozna za koherenten, mora inferirati propozicijo *Albanija je najrevnejša država v Evropi*. Če njegovo splošno védenje o svetu ta podatek vključuje, bo sicer karikirano šalo hitro razumel. Če tega védenja nima, mu bodo za vzpostavitev koherence besedila potrebne dodatne informacije.

Sklep

Iz sicer kratkega prispevka lahko izpeljemo sklep, da kohezivnost ne vključuje tudi koherentnosti besedila in nasprotno, da koherentno besedilo ne predpostavlja nujno eksplicitno prisotnih površinskih vezi.

V kanonični komunikaciji, to je v komunikaciji iz oči v oči, si udeleženci praviloma prizadevajo vzpostaviti koherenco besedila ne glede na prisotnost ali odsotnost eksplicitnih kohezivnih vezi in poskušajo na vsak način interpretirati, kar slišijo. Sprejemnikova sposobnost odkriti besedilno koherenco, ko njeni zunanji kazalci na površinski besedilni ravni niso prisotni, tvori pomemben del njegove diskurzivne kompetence, katere pomemben sestavni člen je njegovo splošno védenje o svetu.

VIR:

PREŠEREN, France 1998: *Poezije in pisma*. Uredil Janko Kos. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.

LITERATURA:

BEAUGRANDE, Robert de, DRESSLER, Wolfgang Ulrich, DERGANČ, Aleksandra, MIKLIČ, Tjaša 1992: *Uvod v besediloslavlje*. Ljubljana: Park. 202 str.

- BUBLITZ, Wolfram et al. (ur.) 1999: *Coherence in Spoken and Written Discourse: how to create it and how to describe it*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 300 str.
- COATES, Jennifer 1995: The Negotiation of Coherence in Face-to-Face Interaction. Some Examples from the Extreme Bounds. V: MORTON GERNSBACHER, Ann, GIVÓN T. (ur.) 1995. 41–58.
- DIJK, Teun van 1992⁶: *Text and Context*. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse. London, New York: Longman. 261 str.
- HALLIDAY, M.A.K 1994²: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold. 387 str.
- HALLIDAY, M.A.K. & HASAN, Ruqaiya 1995¹⁴: *Cohesion in English*. London and New York: Longman. 374 str.
- LYONS, John 1977: *Semantics 1, 2*. Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press. 879 str.
- MORTON GERNSBACHER, ANN, GIVÓN T. 1995 (ur.): *Coherence in Spontaneous Text*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 269 str.
- VERSCHUEREN, Jef 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba /*cf (Rdeča zbirka). 477 str.